

DOXA I SKEPSA

Marija Lamot

Srednja škola Krapina, Krapina
marija.lamot@gmail.com

Neprestano se, već preko dvadeset godina, pitam kako predavati filozofiju?

Filozofija i kao nastavni predmet i kao metodika nastave filozofije iziskuje napor filozofiranja, što znači neprestani unutrašnji angažman da kao nastavnici i kao ljudi preispitujemo svoje znanje filozofije, prije nego ga izručimo učenicima. S pozicija takvog preispitujućeg poštenja slijedi nagovor na filozofiju, kako bi se s osamnaestogodišnjacima koji (često) žive u zaboravu mišljenja, života i drugih čovjeku pripadajućih sposobnosti, ostvario filozofski dijalog. Često pri tome ostajemo na bespuću (aporija), u nedoumici kako da mladim ljudima životno približimo filozofske pojmove i na temelju bivših uvida osvijestimo sadašnji trenutak.

Već u uvodu u filozofiju, javljaju se teškoće pri objašnjavanju pojmova, npr. skepsa, akademska, metodička skepsa. U samorazumljivosti svijeta u kojem živimo sa svim njegovim društvenim, tehnološkim produktima koji se s obzirom na ugodu otuđena života čine neupitnima, teško je ukazati na mogućnost sumnje kao početka drugačijeg načina mišljenja kakav je filozofija. Jednako je teško odrediti filozofiju kao ljubav spram mudrosti ili traganje za istinom, ili prekoračivši područje svakidašnjeg iskustva postaviti pitanje o njegovu temelju, čime se približujemo području metafizike, koja jest temeljno tlo na kojem se zbiva povijest filozofije.

»Filozofija je, gledano sa stajališta zdravog razuma – po Hegelu – ‘izokrenuti svijet’. Stoga osobitost našeg započinjanja zahtijeva prethodnu naznaku. Ova proistječe iz dvostrukog karaktera metafizičkog pitanja. Svako metafizičko pitanje prije svega obuhvaća cjelinu metafizičke problematike. Ono je uvijek cjelina sama. Shodno tome svako se metafizičko pitanje može jedino tako pi-

tati, da se pitalac, kao takav, u pitanju već dovodi u pitanje. Odatle dobivamo uputstvo: metafizičko se pitanje mora postaviti u cjelini i iz bitnog položaja pitalačkog opstanka. Mi pitamo, ovdje i sada, za nas.« (M. Heidegger, »Što je metafizika?«)

Aristotel je odredio filozofiju kao znanost istine (*episteme tes aletheias*) i istinu kao svrhu filozofije (Aristotel, *Metafizika*). Istina je cjelina i kao takva prethodi svakom našem pojedinačnom mnijenju (*doxa*). Drugo ime za cjelinu istine jest *sofia* – mudrost. Čovjek po svojoj prirodi žudi za znanjem, znanje ima svoju svrhu u istini, cjelina istine jest mudrost, čovjek je po svojoj prirodi biće koje žudi za mudrošću i iz te žudnje poduhvaća se filozofiranja (M. Cipra, *Metamorfoze metafizike*).

Istina kao cjelina nije stvar čovjeka, ali čovjek putem filozofije posreduje u otkrivanju istine same. Upravo istina kao otkrivenost i objavljenost bitka i znanja (*aletheia*) javlja se na početku povijesti filozofije, u metafizičkom učenju filozofa Parmenida. Istinu kao ono što se samo otkriva, što je neskriveno, Parmenid vidi kao ono isto znanja i bitka. U našem jeziku vidljiva je etimologijska srodnost 'istoga' i 'istine', pri čemu se misli istota kao istovjetnost, a ne jednakost. Prisnost uma i bitka, prisnost mišljenja i bivstvovanja ima svoje iskonsko porijeklo u tom identitetu.

Za Parmenida narav bitka, bivstvene cjeline istine jest jedna, nedjeljiva, nepromjenljiva, samoj sebi ista, jedinstvena, ali ne prazna, apstraktna istovjetnost bez traga života (Cipra).

Kozmička pravda omogućuje ravnotežu svih bivstvenih moći, pa tako i istotu znanja i bitka kao cjelinu istine.¹

Međutim, problem Parmenidove filozofije nije vječna nepromjenljivost bitka, već mogućnost privida (*doxe*) kao odredbe neiste istine kojom se razdvajaju znanje i bitak i čini se da je uz bitak moguć nebitak.

Parmenidov privid možemo dvostruko sagledati: gnoseologijski kao mnijenje smrtnika i ontologijski kao promjenu i kretanje u prirodi. (Kao predstavnik kozmološkog razdoblja grčke filozofije na pitanje (školsko) što je priroda – kozmos, on bi odgovorio – privid (*doxa*)). Problem privida tako postaje najteži i najdublji problem filozofije. Možemo ga sagledati i kao odnos istine i laži koji određuje mišljenje i one-

¹ Istota znanja i bitka nije isto što i Aristotelova teorija adekvacije, koja kao istina suda ono logički postojeće dovodi u vezu s onim što jest; slaganje misli i stvari.

moгуćuje mu da na bilo koji način i u bilo kojem svom momentu izađe iz njega i postavi se van njega. Odnos istine i laži temeljni je odnos na kojem filozofija nastaje, *arhe* filozofije.

Razotkrivanje istine i laži pretpostavka je i određenja filozofije kao znanosti koje Arno Anzenbacher navodi u svom udžbeniku filozofije kad filozofiju određuje kao fundamentalnu, univerzalnu, umnu, kritičku znanost. Naročito kritička funkcija filozofije u današnjem svijetu trebala bi postati putokaz za razotkrivanje i odvajanje istine i laži.

»Pretpostavimo da je sve laž, tada bi i ta tvrdnja bila lažna, prema tome ima istine i nije sve laž. Pretpostavimo da je sve istina, tada bi istinita bila i negacija te tvrdnje, naime, da nema istine, prema tome sve ne može biti istina. Ukoliko pak pretpostavimo da je sve ujedno i laž i istina, tada poništavamo unaprijed svaku našu tvrdnju, pa tako i ovu. Ako pak sve nije niti istina niti laž, onda uopće nije ništa, a o nebitku nema ni mišljenja ni govora.« (Aristotel, *Metafizika*, 1012b i d., 1063b 30)

Zaključak je da postoji istina, ali postoji i laž. Bivstvuje bitak, ali bivstvuje i privid. Ali kako je moguća koegzistencija bitka i privida, istine i laži, kako je moguće misliti njihov uzajamni odnos? To je jedno od najtežih filozofskih pitanja.

Parmenid odgovara – privid ne zna za istinu, ali istina zna za privid. Prava narav privida je da on prebiva u bitku same istine. Parmenid bivstvenu cjelinu vidi kao nepromjenljivu i nepokretnu Sfairu. Ona je svojim sustegnućem otvorila prostor prividu koji omogućuje smrtnicima da prirodu vide u kretanju i promjenama, ne znajući da je ovo kretanje samo okretanje periferije jedne jedincate i u cjelini nepromjenljive kugle bitka. Ovo prvo razdvajanje prirode od bitka, prisustva (*parousia*) Sfaire u prirodi i u mišljenju, moglo bi već naznačiti ono što Heidegger razumije pod zaboravom bitka.

S pozicija mišljenja, najviši pojam svijesti jest svijest o sebi, o ‘ja’ kao mislećem biću, Sokratovo znanje neznanja (ispunjenje delfijskog naloga), Descartesov *cogito*, Kantov transcendentalni subjekt, kao apsolutni principi, sebe isključuju iz bivstvene cjeline i postavljaju se van nje. Tim isključivanjem nastaje privid razdvojenosti na ja i ne-ja, na subjekt i objekt, na duh i materiju, na esenciju i egzistenciju. Kao slobodno misleće biće čovjek ima mogućnost izbora: da svojim znanjem sudjeluje u istini ili da bude i ostane biće privida i laži. Svojom osobitom sposobnošću mišljenja on razdvaja znanje i bitak (što je za Parmenida samo prividni moment bitka) i tako određuje neistu istinu

(istinu za nas), ali isto tako racionalnim uvidom i poistovjećivanjem s bivstvenom cjelinom on može otkriti istinu kao istotu znanja i bitka (*aletheia*).

Parmenidov problem razdvojenosti bitka i privida se tijekom povijesti filozofije javlja u mnogim filozofijama. Najpoznatiji Parmenidov sljedbenik je zasigurno Platon. Platon u Sofistu, u strancu iz Eleje vidi boga:

»Možda doista i tebe prati ovakav neki od moćnijih da nas slabe u raspravljanju nadzire i pobija jer je on bog za pobijanje sposoban. – Nije, Sokrate, strančevo ponašanje takvo, već je on umjereniji od onih koji se marljivo bave prepiranjem. Meni se čini da ovaj čovjek nije nipošto bog, ali je božanski. Ja naime sve filozofe tako nazivam.« (Platon, *Sofist*, 216 b–c)

Platon božansku narav čovjeka, filozofa, vidi u njegovoj sposobnosti pojmovnog uviđanja, to jest u svođenju mnoštva istorodnih osjetilnih pojava na ono jedno svima zajedničko koje ne može proizlaziti iz osjetilnog iskustva. Pojmovno uviđanje čovjek mora imati prije no što se suoči s množinom osjetilnih pojava, kako bi u mnoštvu mogao pronalaziti sličnosti i razlike, a to proizlazi iz preegzistencije duše u svijetu ideja i njenog prisjećanja (*anamnesis*) na taj svijet.

»Ako odista jest to, o čemu tako mnogo govorimo, ono lijepo po sebi, ono dobro po sebi i drugo sve od takve iste vrste, i mi odista sve što dobivamo putem osjetila stavljamo u odnos prema tome, kao prema nečemu što već otprije imademo i sada samo pronalazimo kao naše vlastito, pa onda sve stvari s time uspoređujemo: tako isto, kao što ovo jest, mora da i naša duša bijaše ranije, nego što smo se mi rodili.« (Platon, *Fedar*, 76d–e)

Ulaskom u područje osjetilnosti duša ostaje kao u spilji zatočena u svijetu privida (*doxe*), koji onemogućuje istinsku spoznaju ideja.

»Ideja jest ona nužna temeljna pretpostavka koju mišljenje mora unaprijed postaviti ukoliko hoće da mu ma koja pretpostavka uopće ima dostatne osnove u istini.« (Cipra, *Metamorfoze metafizike*)

Jer ako bitak sam nije na način mišljenja, onda mišljenje ne može očekivati da će, na bilo koji način, dosegnuti istinu bivstva. Bivstvo bića, prema tome, istog je roda kao i pojmovna bit – ideja, što se onda razumije kao sudjelovanje, učestvovanje (*methexis*) pojmovne biti na bivstvu bića ili kao nazočnost, prisutnost bivstva bića u pojmovnoj biti (*parousia*). Ako je duša zbog osjetilne požude ušla u smrtno tijelo, onda ja

filozofijska ljubav (*eros*), istinskom spoznajom vječnih i nepromjenljivih ideja, oslobađa privida osjetilnosti i na taj način vraća besmrtnosti.

Platon i njegov učitelj Sokrat težili su k istinskoj spoznaji i svojim dijalogima, izrečenim i zapisanim, stali su nasuprot prividu koji se nije ni pokušao skriti iza istine, već se otvoreno iskazivao kao privid – privid sofistike. Razdvojenost znanja od bivstvene cjeline iskazuje se ovdje u prividu *nomosa* kojem nije stalo do općeg, već samo do relativnog važenja. Sofist Hipija veli:

»Uspostavljeni je običaj (zakon) tiranin ljudima i prisiljava ih na mnoge stvari protiv prirode.«

Sposobnost sofista je da, protivno prirodi i istini, slabiju stvar prikažu jačom. S obzirom da o svakoj stvari postoje dvije međusobno oprečne tvrdnje, isti iskaz u jednoj situaciji može biti istinit, a u drugoj lažan. Na temelju toga slavni sofist Protagora mogao je izreći:

»Čovjek je mjera sviju stvari; onih koje jesu da jesu, a onih koje nisu da nisu.«

Budući da je čovjek mjera sviju stvari, sva spoznaja postaje relativna s obzirom na čovjeka koji spoznaje i nakana je mudrosti da se neistina i zlo prikažu kao istina i dobro, a ne ono što jesu. Istina kao *aletheia* – neskrivenost, zaboravljena je. Stav sofista je da je istina sve što se zamišlja i govori. Onda je istinit i stav da istine nema. Istovremeno sve je istina i laž. Ovaj sofistčki apsurd do vrhunca dovodi sofistčku sumnju iskazanu kod sofista Gorgije trima tezama: 1. Ne postoji ništa; 2. Čak, ako štogod i postoji, to nije spoznatljivo; 3. Ako je i spoznatljivo, onda nije priopćivo. Na taj način odbačena je svaka mogućnost spoznaje istine kao istote znanja i bitka.

Antički skepticizam proizlazi iz nemogućnosti spoznaje stvari po sebi, odnosno po prirodi, što je uvjetovano mnijenjem (*doxom*) na temelju osjetilne prirode čovjeka. Kod filozofa Pirona stvari su neodređene i ne smiju se zastupati vjerovanja o njima, već o njima treba šutjeti, biti suzdržan i indiferentan prema svakoj nedoumici o prirodi stvari, kako bi se u odnosu spram svijeta sačuvao duševni mir (*ataraxia*). Njegov nastavljivač Sekst Empirik nastoji sustavno odbaciti vjerovanje dogmatskih filozofa da je moguće spoznati stvari kako one zbiljski jesu pa čitavu filozofiju usmjerava k jednom praktičnom cilju, a to je *ataraxia*, nepomućenost i mirnoća duše. Namjera skeptika ne sastoji se u tome da demonstriraju da su naša vjerovanja lažna, pa čak ni to da nikada ne

moгу biti opravdana, oni žele pokazati da moramo prestati razmišljati o istinitosti i lažnosti ukoliko želimo voditi neuznemiren život. Suzdržanje od suda uvjet je postizanja neuznemirenosti. Skeptici odbacuju i istinu i privid – svakom vjerovanju nasuprot stoji jednako uvjerljivo suprotno vjerovanje (dogma), npr. o pojmu kretanja za koje Parmenid tvrdi da ne postoji,

»... skeptici tvrde da ono ništa više ne postoji, nego što ne postoji: jer koliko je do pojava, čini se da kretanje postoji, a koliko je do filozofskog argumenta/razuma, čini se da ono nije zbiljsko.« (Filip Grgić, *Sekst Empirik i antički skepticizam*)

Stoga je najbolje riješiti se svakog vjerovanja. Život koji na temelju toga predlažu sastoji se u prihvaćanju konvencija.

»Dakle, držeći se pojava živimo bez vjerovanja pridržavajući se svakodnevnog života, budući da ne možemo biti u potpunosti nedjelatni. Čini se da se samo to pridržavanje svakodnevnog života sastoji od četiri stvari: od vodstva prirode, od nužnosti naših stanja, od tradicije zakona i običaja i od poučavanja umijeća. Zahvaljujući vodstvu prirode prirodno smo sposobni za opažanje i mišljenje. Zahvaljujući nužnosti naših stanja glad nas tjera hrani, a žeđ piću. Zahvaljujući tradiciji zakona i običaja prihvaćamo, sa stajališta svakodnevnog života, da je pobožnost dobra, a nepobožnost loša. Zahvaljujući poučavanju umijeća nismo nedjelatni u umijećima kojih se laćamo. Sve to tvrdimo bez vjerovanja.« (Sekst Empirik, *Obrisi pironizma*)

Radikalna, akademska, metodička skepsa, kakvu susrećemo kod Aurelija Augustina i R. Descartesa, obrat je k unutrašnjem čovjeku, k mislećem biću. Za Augustina koji sumnja u stvari izvan sebe i o njima se može varati, isto kao i za R. Descartesa, postoji izvjesnost svijesti, svijest o sebi kao onom koji sumnja – *Ako se i varam, jesam (si enim fallor, sum)*.

R. Descartes na početku »Prve meditacije« piše:

»Već prije niza godina primijetio sam koliko sam toga lažnog u svojoj mladosti prihvaćao kao istinito i kako je sumnjivo sve što sam poslije toga na tome sagradio te da bih stoga morao jednom u životu sve to iz temelja preokrenuti i započeti nanovo iz prvih osnova, ako bih želio utvrditi jedanput nešto čvrsto i trajno u znanostima. Stoga konačno hoću ozbiljna i slobodna duha prokročiti prema sveopćem prevratu mojih dosadašnjih mnijenja.«

E. Husserl, radikalnu skepsu, isto tako, vidi kao radikalno filozofijsko samoosvjestavanje, jedini pravi početak filozofiranja. U svojim *Kartezijanskim meditacijama* on piše:

»Filozofija – mudrost, jest sasvim osobna stvar onoga koji filozofira. Ona treba postajati kao njegova mudrost, kao njegovo samostečeno, univerzalno napredujuće znanje, za koje on može otpočetak i na svakome koraku položiti računa iz svojih apsolutnih uvida. Ukoliko sam donio odluku da živim ususret tom cilju, dakle odluku koja me jedino može dovesti do filozofskog postajanja, time sam odabrao početak apsolutnog siromaštva spoznaje. Što je očigledno u tom početku najpreče jest osviještenje kako da nađem metodu daljnjeg napredovanja koja bi mogla dovesti do pravog znanja. Kartezijanske meditacije ne žele dakle biti samo privatna stvar Descartesa, a kamoli tek dopadljiva književna forma za jedan prikaz prvih filozofijskih utemeljenja. One naprotiv ocrtavaju prauzor nužnih meditacija svakog započinjućeg filozofa, iz kojih jedino može izrasti jedna filozofija. Mi, dakle, započinjemo nanovo, svatko za sebe i u sebi, s odlukom radikalno započinjajućih filozofa, da prije svega stavimo van igre sva dosad važeća uvjerenja, a po tom također i sve naše znanosti.«

Početak... Sumnja? Smijem li učiniti upitnim sve ovo školsko znanje filozofije koje sam u ovom izlaganju izrekla i s pozicija vlastitog mišljenja, ali i brige za vlastiti opstanak, posumnjati? U to da nastava filozofije nije filozofija, već sofistika. U to da bivšim uvidima ne osmišljavamo i opravdavamo sadašnji trenutak, da živimo u odvojenosti spram svega što jest, što jesmo. M. Heidegger u umjetnosti vidi »stvarajuće očuvanje istine«. Pjesnik G. Trakl, ne manje filozofski promišljeno od F. Nietzschea ili K. Marxa, i ne manje egzistencijalno potresno, izriče: »Duša je samo stranac na ovoj zemlji.« Duša (*psihe*), kojoj smo odrekli njena metafizička svojstva i oduzeli joj dah života, svodeći je na empirijski provjerljive fiziološke procese. Smijem li posumnjati da filozofija koja nije metafizika, nije filozofija, bez obzira na otpor mnogih suvremenih filozofija spram metafizike, one ostaju na njezinu tlu. Ili živimo u vremenu šutnje, poput antičkih skeptika suzdržani od suda kako bismo sačuvali duševni mir. Ali nismo ga sačuvali!

Mi pitamo, ovdje i sada, za nas, započinjemo nanovo svatko za sebe i u sebi...

Filozofija je žudnja za znanjem istine. Ali istina je u rascjepu onoga što jest i onoga što mi mislimo da jest. Kao istota znanja i bitka, nama je skrivena i nedostupna isto kao i bitak sam.

Čitava povijest filozofije samo je povijest odvojenosti čovjeka kao bića koje ima specifičnu mogućnost participiranja u istini i onoga što istina jest, u naporu filozofiranja da se ta odvojenost prevlada. Na tragu Parmenida, M. Heidegger razumije istinu bića kao neskrivenost, osvjetljavanje bitka, dok je ono što se tubitku u tome pojavljuje kao

osvijetljeno – biće. Neskrivenosti ipak pripada i skrivanje, u kojem se krije biće u cjelini. Istina bitka jest događaj osvjetljavanja koji nosi sve osvijetljeno biće. Ali sudbini bitka našega vremena pripada i tehnika kao određeni povijesni način u kojemu se otkriva bitak. Čovjek ne raspolaže time pa tako ne može izbjeći zahtjevu tehnike. U tehnički postav, postavljeno biće stoji spremno za upotrebu, za nesagledivo djelovanje i planove tehnike. Na taj način sve biće postoji samo još kao materijal za, na uspjeh orijentirano, proizvođenje i iskorištavanje.

Novovjeka filozofija iznjedrila je prirodne znanosti koje, utemeljene u metodama proučavanja, prirodu objašnjavaju samo s aspekta njene empirijske provjerljivosti, u tematski reduciranom i metodički apstraktnom obliku matematičkog modela.

»Razliku između prirode i modela 'egzaktna' prirodna znanost isključuje zato što izmiče zahvatu njezine metode.« (Anzenbacher, *Filozofija*)

Posljedica takvog načina proučavanja, i u najtješnoj povezanosti s tehnikom u tehnologiji, djelovanja, još nismo ili ne želimo biti svjesni. Nedostaje nam radikalne sumnje, kritičke svijesti, ili naprosto hrabrosti i poštenja da bismo istini gledali u oči i rekli što mislimo, prije nego za to bude prekasno.

Razgovaram s učenicima o sofistici, nalazimo je na svakom koraku. Beskonačnu rasprostrtnost ljudi/pojedinaca koji pokušavaju biti mjera svemu, ne uvažavajući ni zakonitosti *logosa* ni *nomosa*. Razmišljam o prividu... Sjećam se Nietzschea, nije li privid uopće da živim? Školski sustav odgaja poslušnike. Izluđuje me pomisao da mladi ljudi to prihvaćaju, jer im se čini najlakše. Birokratske institucije inzistiraju na formama, bez obzira na ono što se događa u realitetu. U takvoj vrsti privida najlakše se gubi vlastito mišljenje.

Zamke odvojenosti u koje upadaju mladi ne bih sada pojedinačno nabrajala, prividni svjetovi i ovisnosti o njima, nedokučivost onoga što jest i što se jest. Razorenost domova i ljudi, proizlazi li sve to iz Parmenidove odredbe neiste istine, prisutnosti privida u bitku?

Prisnost upućuje na zajedništvo, na moguće zajedništvo, na istinsko zajedništvo (*koinonia tu logu*). Je li to filozofija, kao ono spasonosno u svim opasnostima... putem radikalne skepse, osviješteno mišljenje kao jedina pretpostavka slobodnog djelovanja i života.